

Mentsük meg a demokráciát a demokratáktól!
Botos Katalin

Megjelent: Polgári Szemle 2008. december – 4. évfolyam, 5. szám

DR. BOTOS KATALIN egyetemi tanár, SZTE, PPKE. (kbotos@jak.ppke.hu)
Az idősödés gazdasági hatásai

Tisztában vagyok azzal, hogy a fenti cím igen provokatív. Vegyük tehát elejét az esetleg kiváltott felháborodásnak és félreértéseknek.

Az analógiát Raghuram Rajannak, az IMF vezető közgazdászának egyik munkája adta. 2003-ban azzal a címmel publikált szerzőtársával könyvet, hogy „Mentsük meg a kapitalizmust a kapitalistáktól!”

Aligha lehetne Rajan az IMF munkatársa, ha mondjuk, a kapitalizmus megdöntésére készülne. Én sem szándékozom kétségbe vonni azt az alapvető igazságot, ami szerint a demokrácia ámbátor igen tökéletlen, de ez ideig nem találtak ki nála jobbat.

A címmel csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy a demokráciával nem csak élni, de visszaélni is lehet. Elég itt azokra a történelmi példákra utalni, ahol demokratikus választásokon tört az élre egy olyan nemzetvezér, aki nem is rejtette véka alá, hogy fel akarja számolni a demokráciát. Miért volt sikere? Mert nyomor volt, mert megalázottság volt, mert egy tál lencséért is eladták az emberek az üdvösségüket. A szegénység és kilátástalanság jó terepe nemcsak a szélsőségeknek, hanem mindenfajta politikai félrevezetésnek.

Valljuk be ugyanakkor, hogy önmagában „Az idősödés gazdasági hatásai” nem túl fantáziamegmozgató, felvillanyozó mondat. Pedig ezt kellene igazság szerint a munkám elé írni, hiszen erről szeretnék néhány gondolatot közre adni. Mi köze az idősödésnek a demokráciához? Az, hogy demokratikus társadalmunkban az időskorúakról való gondoskodás társadalmilag megszervezve, állami keretek között történik. Ez demokratikus törvényhozás működését igényli, amelyben a különböző korosztályok megfelelő érdekérvényesítésére mód nyílik.

Egy elöregedő társadalomban egyre nagyobb az időskorúak aránya. Sok múlik azon, hogy ez a társadalmi réteg mennyire hosszú távon gondolkodik. Nyilvánvaló, hogy a materialista és individualista filozófia alapján állva, elsősorban saját jólétének a várható élettartamon belüli optimalizálására fog törekedni. A felhalmozott befektetéseit feléli, értékesítésükből származó jövedelmeit fogyasztásra fordítja, s nem szándékozik tovább megtakarítani. Erre

részben a körülmények is rákényszerítik, hiszen egészségi állapotától függően ugyan, de átlagban feltétlenül sokkal többet költ az egészségvédelemmel és a betegségekkel kapcsolatos kiadásokra, mint fiatalabb korában, így nem is nagyon marad befektetnivalója.

Elképzelhető, hogy bizonyos időszerű réteg nem ilyen életszemlélettel áll a dolgokhoz. A nagycsaládban élőknel esetleg megmarad a motiváció a takarékosagra. Apák-fiúk-unokák egymás mellett élése indokoltá teheti, hogy még nyugdíjasként is a továbbadható értékek növelésére gondoljon az idős ember, ami inaktív korban is további takarékoskodásra készítheti. Nem kis jelentősége van tehát a megtakarítások szempontjából, hogy mi a társadalom alapegysége: az egyén, a laza párkapcsolatok, a kis család vagy a hagyományos nagycsalád?

A statisztikák, sajnos, megfelelnek erre a kérdésre, hiszen Magyarországon, de Európa-szerte is, egyre nő az egyszemélyes háztartások száma, terjed a szingli életmód. Középtávon aligha visszafordítható a tendencia. Csökken a születésszám, nő a várható élettartam, több országban, így az USA-ban és hazánkban is, alacsony a belföldi megtakarítás aránya. A turisztikai reklámok között viszont mind nagyobb számban jelennek meg az időszerűak számára tervezett luxusutazások, ösztönözve a pénzköltésre az időseket. Hasonlóképpen, a „fordított jelző” intézményekkel ösztönzik az időseket ingatlanvagyonuk felélésére is.

Mindebből az következik, hogy az idősödő társadalmakban a megtakarítási hajlandóság csökkenni fog. Az elemzések azt is kimutatják, hogy ha minden egyéb feltétel változatlan marad, 2050-re Magyarország lesz az élen az időszerű gazdasági függőség terén, toronymagasan a világátlag fölött. Pedig az európai országok közül sokan – például Olaszország is – meglehetősen nehéz helyzetben lesz, ugyancsak. Ennek oka az alacsony születésszám, az alacsony foglalkoztatás, ezen belül az időszerű munkavállalás csekély aránya.

...a megtakarítási hajlandóság csökkenni fog.

A számok nem adnak választ arra a kérdésre, hogy az emberek nem tudnak, vagy nem akarnak nagyobb arányban munkát vállalni. Ez – akár a munkaképes korúakat vesszük számba, akár csak az időszerűakat – igen fontos, mert más-más módon lehet a megoldás felé közelíteni. Mindenesetre látható, hogy az idősödő társadalom számos gazdasági és társadalompolitikai, mi több, filozófiai kérdést vet fel, ami szorosan kapcsolódik a modern demokráciák működési mechanizmusához. Különös aktualitást adott a kérdésnek a kitört pénzügyi válság.

Vegyük számba ezért a problémakör néhány elemét!

AZ ELSZABADULT ELVÁRÁSOK FORRADALMA

Az alcímet Aurelio Pecceitől, a Római Klub alapítójától Kezünkben a jövő című

könyvéből kölcsönöztem. (Nem mellékesen, a könyv előszavát jómagam írtam.) Megdöbbenően érvényesek a könyv negyedszázados megállapításai ma is. Peccei világosan rámutat, hogy a környezetet veszélyeztető emberi magatartás ennek az igényrobbanásnak a következménye. A környezet tönkretétele alapvetően sérti a generációk közötti szolidaritást, hiszen a jövő nemzedékeknek hagyjuk hátra a lepusztított földet, felélve a természeti kincseket. Az utánunk következőkkel mit se törődve, maximalizáljuk napi fogyasztásunkat. Mindez párosul egyfajta paternalista magatartással az államok részéről. A demokráciákban politikai vetélkedő van a szavazók voksaiért. És viszont: az emberek úgy gondolják, hogy az állam dolga, hogy munkahelyeket teremtsen, az állam feladata, hogy a hátrányos helyzetűeken segítsen és működtesse a szociális hálót. Gyakorlatilag az élet minden szakaszában állami beavatkozásra számít. Ifjúkorban az oktatást, egész élete során az orvosi szolgáltatást, idős korában gyakorlatilag majdnem a teljes megélhetésének garantálását az államtól várja. Minél demokratikusabb egy rendszer, annál inkább várja el a lakosság a választott vezetőitől, hogy mindenkori jóléti helyzetén javítson. A kiépített társadalombiztosítási rendszerek mellett a polgárok természetesnek tartják, hogy az állam gondoskodik időskori jólétükről is. Mennél magasabb a lakosság átlagéletkora, annál inkább a figyelem középpontjába kerül a nyugdíjak színvonala.

Annál inkább választási propagandakérdéssé válik az állami nyugdíjrendszer szolgáltatásainak bővítése.

Érdekes módon, messze kisebb figyelem kíséri a gyermekvállalás költségeinek biztosítását. Először is, azért, mert maguknak a gyermekeket vállalóknak a száma csökken. Választópolgárként kisebb tehát egyre azon rétegek aránya, amelyek ezt a terhet vállalják. Demokratikus társadalmakban a gyermekvállalás kérdését magánügyként kezelik. Ez a totális individualista megközelítés teljes mértékben ellentétes a közjával, nincs tekintettel arra, hogy az egyéni érdekek szélsőséges követése milyen társadalmi méretű problémákat okoz. Az elszabadult elvárások forradalmának korában az egyén maximalizálni akarja jólétét, s ezt teszi annak árán, hogy tudatosan nem vállalja fel a gyermeknevelés anyagi és emberi terheit.

...az átlagpolgár jó közgazdász, tud számolni.

Demokratikus társadalmakban a többségi szavazatok alapján legalizálják az abortuszt, a korai sterilizációt. A társadalomkutatók világosan kimutatják, hogy az átlagpolgár jó közgazdász, tud számolni. Az egy főre jutó jövedelem a háztartásokban sokkal nagyobb, ha azt nem kell a gyerekekre is költeni. Úgy gondolja a demokratikus társadalom polgára, hogy eleget tesz az öngondoskodás követelményének, ha aktív kori jövedelméből a maga számára félretesz. Azt, hogy felnőtt, szakmát szerzett és most lehet pénzkereső foglalkozása, olyan természetesnek veszi, ahogy a fű nő a réten. És éppoly természetességgel nem törődik e fontos humánberuházási szakasz visszatörlesztésével, ahogy a természetet is minden lelkiismeret-furdalás nélkül kizsákmányolja.

HUMÁNTŐKE TERMELÉSE

Pedig valaki befektetett a felnevelésébe, oktatásába, egészségben való megmaradásába. A család és a közösség egyaránt. De erre nem figyel oda, hiszen úgy véli, az előtte lévő generáció is fizette a maga társadalombiztosítási járulékát, nekik abból jár majd az időskori ellátás – mint gyermeknek, a felnőtté válás után ezzel személy szerint neki semmi feladata nincs.

Ha van kiépített társadalombiztosítás, akkor ez a feltételezés abban az értelemben helytálló, hogy az idős korosztály valóban megkaphatja a járadékát, s abból – remélhetőleg – megélhet. De ez nem teszi semmissé az egyén társadalommal szembeni kötelezettségét. A gyermek vállalása azt jelenti, hogy felnevelésével adja vissza a közösségnek, amit a szüleitől és a társadalomtól kapott. Nem személy szerint ugyanannak, de a közösségnek igenis törleszt.

Tudom, soha, senki nem ebből a megfontolásból kiindulva vállal gyermeket. Azt is tudja mindenki, hogy a gyermekhez fűződő érzelmeket egyáltalán nem lehet pénzürtékre lefordítani. Ezzel azonban nagyon sok emberi viszonylatban így vagyunk. Normális esetben, a házastársak sem szolgáltatásokat vásárolnak egymástól, hanem szeretik egymást, az idős szüleikkel sem ellenszolgáltatásért foglalkoznak, hanem hálás szeretetből. De azért lássuk be, hogy vannak ezeknek az emberi viszonylatoknak is pénzzel mért alternatívái. Az idős szülőt, ha nem tudjuk otthonában személyesen ellátni, akkor annak nagyon is kézzelfogható költségei vannak – ami nem biztos, hogy belefér a nyugdíjjáradékba. Mellesleg, éppen ez a magyarázata, hogy a nyugati gazdaságokban külön társadalombiztosítási kategóriaként jelent meg az időskori gondozási járulék fogalma. Külön járulék fizetésére van ugyanis szükség, hogy ezen emberi szolgáltatások is megvásárolhatóak legyenek, amikor már nem csak a hagyományos létfenntartási kiadások fedezéséről van szó. Ez a társadalom idősödésével mind komolyabb értéket jelent. Ha viszont nem születik a termékeny korban lévő nőknél a reprodukcióhoz képest legalább két gyermek, akkor elkerülhetetlenné válik a társadalom előregedése, azaz, az ilyen költségek is nőnek majd.

Mindenekelőtt megváltozik az úgynevezett időskori függőségi ráta, az időskorú embereknek a munkaképes korosztályhoz viszonyított aránya. Egyre több nyugdíjas számára kell megfelelő értékmenyiséget megtermelni ahhoz, hogy az ő szükségleteik is kielégíthetőek legyenek. Nem használtam azt a kifejezést, hogy egyre több embert kell eltartani a még dolgozóknak, mert ez félrevezető és sértő megfogalmazás. Joggal mondhatja mindenki, hogy a maga részéről ő félretett aktív korának jövedelméből, csak és csupán azt szeretné most visszakapni. Azonban, még ha feltételeznénk is, hogy ezeket az összegeket valóban ésszerűen befektették, akkor is kell a reáltőke működtetéséhez humántőke.

Elemzések kimutatták, hogy a termelékenység emelkedése természetesen csökkenő termékenység mellett is képes olyan növekedést – tehát terméktöbbletet – produkálni, amely elegendő fedezetet ad a nyugdíjasjövedelmek elköltésére. Kevesebb aktív dolgozó nagyobb termelékenységgel képes arra, hogy a demográfiai kedvezőtlen hatásokat kompenzálja. Eddig legalábbis képes volt rá. Ebben az esetben azonban számolni kell azzal, hogy ezt a tényt a jövedelmek elosztásánál, az új értéken való osztozkodásnál figyelembe kell venni. Azaz, mindenképpen a korábinál nagyobb adó- vagy adó jellegű járulékelvonásra van szükség az aktív szereplőktől, beleértve a vállalkozókat is. Csakhogy, a termelékenység növekedésének a motorja éppen az elérhető nagyobb eredményesség volt. Ki töri magát nagyobb termelékenységű gyártásra, ha ebből viszonylag csekély eredménye származik? A 22-es csapdája ez. A megoldás, amely alkalmazhatatlan.

Modern világgazdaságunkban éppen azt tapasztaljuk, hogy a nemzetközi versenyképesség növelése – de legalább a megtartása – a járulék- és jövedelemadó- terhek csökkentését követeli meg. A globalizáció eredményeképpen olyan régiók kapcsolódtak be a nemzetközi gazdasági folyamatokba, a kereskedelembé és a kiszervezések révén a termelésbe is, amelyekben a lakosság életszínvonal-elvárásai alacsonyabbak, s így az átlagos bérköltség is sokkal kisebb. Számos helyen a társadalombiztosítás sincs a lakosság egészére kiépítve, s így annak terhei sem jelentkeznek a bruttó élők munkaköltségeiben. A liberalizált kereskedelem és tőkeforgalom mellett ez ellehetetleníti a magasabb bérköltséggel és fejlett társadalombiztosítással rendelkező országok vállalkozásait. A járulékok, adók emelése ezért nemigen járható út a fejlett országokban a társadalombiztosítási rendszerek finanszírozhatóvá tételéhez. Ha a bérköltségek emelkednek, a tőke odébbáll, feltéve, hogy másutt ugyanolyan kaliberű humántőkét talál. (Természetesen nem ez lesz az egyedüli faktor a tőkemozgások irányában és intenzitásában, de az egyik bizonyosan.) Más szóval, amíg a szabadon áramló tőke hatalmas jövedelmezőségre tesz szert a feltörekvő országokba kiszervezett termeléssel, addig aligha lehet arra rávenni, hogy a fejlett ipari országokban teremtsen munkalehetőséget egyébként azonos termelési területeken. Márpedig a foglalkoztatás esetleges csökkenése komoly kiesést jelent a járadékfizetésekben, s így egyre nehezebbé teszi a nyugdíjas- és egészségügyi ellátás forrásainak a megteremtését.

Az is hasonló hatással járna, ha végbemenne a bérek lefelé való igazodása a nagyobb verseny következtében. (Erre Amerikában például nem került sor – egyszerűen abbahagyták azon területek fejlesztését, amelyek költség- versenyképessége a bérek miatt megkérdőjeleződött. A termelésszerkezet a szolgáltatások felé tolódott el.) Egyetlen megoldásként tehát az kínálkozik, ha a fejlett országok radikális szerkezetváltoztatással olyan szolgáltatási területek fejlesztésébe fognak, amelyek területi kiszervezésére nincs mód. Ez elég

kézenfekvően a személyi szolgáltatásokat jelenti, továbbá a rendkívül magasán kvalifikált kutatásokat. Ehhez megfelelő humántőke szükséges, vagyis a munkaerőpiacnak igazodnia kell ezekhez az új követelményekhez. A megvalósítás időigényességét felmérő empirikus munka nem áll rendelkezésemre, de az új szakképzettségek elsajátítása, felhasználásának területi elosztása nem kevés energiát igényel.

Az nagyon valószínű, hogy a tudományos kutatás több ráfordítást és így alkalmazást, foglalkoztatást igényel majd. Részben a cégek központok szervezése révén, de nem kis részben az állami források ilyen célú felhasználásával. Láttuk ugyanakkor, hogy egyes feltörekvő országok – így első helyen India – a számítógépes szolgáltatások terén olyan élre tört, hogy ma már exportjának zömét ez teszi ki. Ebben hatalmas szerepe volt az indiai állami fejlesztési politikának, amely nagyon jelentős eszközökkel támogatta a tudásközpontok, egyetemek létrejöttét és működését. Aligha képzelhető el, hogy ez másutt pusztán piaci motivációk hatására ilyen arányban végbemenjen. A humántőke fejlesztése, a kutatás emberi tényezőinek érett, működőképes rendelkezésre állása hosszú időt igénylő, a teljes oktatási rendszert átfogó feladat. A négy szabadság elvét hangoztató globális világgazdaság éppen ennek a rétegnek biztosít a tőkéhez hasonló mozgási szabadságot. Nem mást jelent ez, mint egyfajta tőkeátcsoportosítást, a képzett munkaerőt felhasználó országok, vállalkozások javára. Ezzel azonban felborul az egyensúly, ami a köz- és magánpénzek felhasználásával létrejött munkaerő hasznosulásakor az újratermelést lehetővé tenné. A más országba, régióba áttelepülő munkaerő – humántőke – a ráfordított kiadásokat nem téríti meg az őt finanszírozó közösségnek, s nem az adott térségben élő idős polgárok ellátásához járul hozzá magas termelésítényező-értéke után fizetett járulékaival, adójával. A globalizált világ intézményi szerkezete tehát még messze nincs összhangban a tényezőáramlás terén elért liberalizációval.

AZ ELSZABADULT PÉNZÜGYI ELVÁRÁSOK FORRADALMA

1987-ben jelent meg Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány című munkám, amely bizonyos elemeket megpróbált összerakni az akkori legsúlyosabb recesszió tapasztalataiból. Az egyik megállapítható egyensúlytalanság a közszféra eladósodása volt a magángazdagokkal szemben. Ennek oka a fejlett világban a túlfogyasztás, a fejlődőben az erőltetett beruházások (és a korrupció), a szocialista országokban pedig mindkettő (de legfőképp az intézményes pazarlás). Mindez egyértelműen egy túlköltekező világ képét mutatta. Mivel a fejlődők és a szocialista országok nem rendelkeztek elegendő belső megtakarítással, a költségvetési hiányok már eleve fizetésimérleg- hiányokat generáltak. Mindehhez jött a lassan, de biztosan eladósodó USA is, ahol a belső megtakarítások ugyancsak egyre kevésbé voltak elegendőek a közkiadások fokozódó finanszírozási igényének a kielégítésére. A hetvenes évek stagnálással párosuló inflációját felváltotta a markáns adós-hitelező országokra való szétválás, s az ezen alapuló növekedés, ahol lehetett. A többi gazdaságban helyben járás volt,

fokozódó belső feszültségekkel. Ez az időszak volt a pénzügyi innovációk születésének és elszaporodásának az időszaka is. A BIS 1986-ban adta közre az ezekkel foglalkozó kézikönyvét.

...a bankrendszer nem tudta jól ellátni a feladatát...

Rendeltetésük szerint az innovációk a kockázatkezelés eszközei. Bizonyos áron „bebiztosítható” a pénzügyi pozícióidat a legkülönbözőbb kockázatok ellen. Természetesen, ez egy olyan játék, amelyben a biztosító és a biztosított egyaránt rendelkezik valamilyen elképzeléssel a jövőről. A konstrukciók „ára” megcsapolja az üzleti vállalkozók hasznát, a partner pénzügyi szereplő javára. A mérkőzés arról szól, ki becsüli meg jobban a várható változásokat egy dinamikus világgazdaságban. A pénzügyi közvetítő szektor hamarosan rájött, hogy az aszimmetrikus és tökéletlen információk világában, még ha a modern technika olyan hatalmas információözönt áraszt is a piacra, a szereplők képtelenek lesznek e sok impulzust a helyére tenni. Viszonylag egyszerű hüvelykujj-szabályokkal döntenek. Bonyolult konstrukciókban azonban sok mindent el lehet rejteni, s kellő ügyességgel a közvetítő szinte sose jár rosszul. A döntések matematizált modellek segítségével történnek, amelyek megint csak számos leegyszerűsítő feltételezéssel élnek a piac működéséről. Húsz éve egyebet se hallani, mint hogy a szabályozóknak erősíteniük kell ellenőrző tevékenységüket – s a jelen pénzügyi válság azt mutatja, ez nem járt kellő sikerrel. A pénzközvetítő szektor, leegyszerűsítve: a bankrendszer nem tudta jól ellátni a feladatát, a helyes tőkeallokációt és a megfelelő kockázatkezelést. Ebben szereplőinek szemellenzősége és mindent meghaladó profitmotiváltsága igen nagy szerepet játszott. Ezt állapítja meg J. Stiglitz, napjaink legtöbbet idézett közgazdásza. Ebben nyilván a szerző komoly tudományos eredményeinek, az aszimmetrikus információk tanának is szerepe van, de annak is, hogy Stiglitz nem vonakodik népszerű ismeretterjesztő formában megfogalmazni nézeteit. Az aszimmetrikus, tökéletlen információkon alapuló, s gyakran irracionálisan viselkedő aktorok tevékenységét nehéz modellezni a racionális közgazdaságtan hagyományos eszköztárával. De ez nem egy szakma képviselőit, a pénzügyi szakembereket jellemzi csupán – bár az ő felelősségük nyilván a legnagyobb –, hanem mindnyájunkat, hiszen a profitmotiváltság szinte a levegővétellel együtt kíséri napjainkat. A társadalom tolerálta azokat a jövedelmi szélsőségeket, amelyek a menedzsertársadalom és a többi halandó, a pénzügyi „szakemberek” és a más szakmák képviselői között kialakultak. Hogyan volt ez lehetséges? Stiglitz ezt is szemléletesen bemutatta A viharos 90-es évek című, közelmúltban magyarrá fordított, 2004-es keltezésű munkájában. A pénzügyek egyik alaptétele, hogy a menedzser dolga a részvényesek vagyonának növelése. Azonban ez ma már nem azt jelenti, hogy reálberuházásokkal profittöbbletet elérni, hanem a pénzügyi mutatókat úgy alakítani, hogy részvényeink értéke növekedjen. Természetesen ennek lehet az alapja az is, hogy kelendő terméket gyártunk, vagy megfelelő szolgáltatást nyújtunk. De az is lehetséges, hogy részvényeink iránt megnövekvő keresletre némi rásegítés is történt. Hitelt kaptak, akik vették, s egyre jobb áron

adták el azokat. A cégek vezetői kikötöttek opciós lehívási lehetőségeket a vagyomból való részesedésre, ha a „shareholder value”, a részvényérték nő. Miért is ne hagyták volna jóvá ezt a profitra éhes részvényesek, hiszen kit zavar, ha többen osztozunk, de egy sokkal nagyobb tortán. Csakhogy, amikor a felfújódott és valós fundamentumokkal nem kellően alátámasztott árfolyamok visszaestek, akkor minden résztvevő bukott a dolgon. Csakhogy akkor a menedzser már lehívta az opciót. Már a tulajdonosok között volt. Igen: így a korábban mutatkozóhoz képest kevesebbet érő, de azért mégiscsak értékes részesedést szerzett egy reális szükségletekre termelő vállalkozásban. Helyet szorított magának a tőketulajdonosok között.

Vagy vegyünk egy más példát: A bankszektor a felpumpált ingatlanárakra alapozva szabad felhasználású hitelt ajánl az ingatlan fedezete mellett a tulajdonosoknak. Az erejükön felül költekezők megdöbbenéssel veszik észre, hogy megették a házat a fejük fölül, ha a törlesztést nem tudják fizetni. Hát még a bank milyen megrökönyödéssel veszi tudomásul, hogy az irreálisan magasra tornázott áron nem tudja értékesíteni a jelzálogot – bármennyire is tartott néhány hüvelykujjszabályt, s adott kevesebb hitelt a névértéknél... A lakásingatlan fedezett papírok mindig jó beruházásnak számítottak, mert kevésbé tekintette azokat kockázatosnak a piac. Így szerepeltek a banki tőkeemegfelelések súlyozásában is csak ötven százalékos értéken. Persze, kivétel az, ha szerény jövedelemmel rendelkező, nem túl megbízható adós áll a forrás szerzésére kibocsátott jelzáloglevelek mögött. Itt érdekes ellentmondásba botlunk: meglehet, hogy éppen a helyi beruházásokat elősegíteni rendelt kötelező hitelnyújtások voltak azok, amelyek az alacsony hitelképességű adósoknak nyújtott hitelekhez vezettek. Természetesen ez sem mentség arra, hogy ezt a kockázatot a banktulajdonosok nem tőkeerősítéssel igyekeztek lefedezni, hanem a pénzügyi innovációs eszköztárból az értékpapírosításhoz nyúltak, s alapok részjegyeinek átcsomagolva, jó áron eladták a további pénzügyi befektetőknek. Akik az olcsó pénz korában nem találván kellő reálfelbefektetést, preferálták e jó hozamokat biztosítani látszó eszközöket. A közelmúlt évtizedek látványos jelensége, a reálszféra és a pénzügyi szféra egymástól való elszakadása ilyen üzletek tömegének az eredménye. A reálszféra hozamai képtelenek versenyezni ezekkel a pénzügyi hasznokkal. Az eredmény: a reálszféra elsorvadása. De ahogy Stiglitz írja: T-billek, kincstárjegyek exportja nem teremt munkahelyeket. Előbb-utóbb a gazdaság benyújtja a számlát. S ekkor kiderül az elszabadult pénzügyi elvárások csődje. Ez a mai válság egyik fő oka is. Mi lesz azonban azokkal a megtakarítókkal, akik keserves reálgazdasági tevékenységgel megkeresett munkajövedelmükből akarták idős napjaikra félretenni a pénzüket? Akik megbíztak a pénzügyesek „szakértelmében”, s most elúszni látszik a befektetésük?

Megtörtént ez a 2000-es évek elején is, amikor az ún. dot-com válsággal a modern technológia ágazataiba fektető nyugdíjalapok 8000 milliárd dollárnyi megtakarítást „buktak el”. Mi lesz a megtakarítók bizalmával? Hogyan várhatjuk el, hogy nagy

körültekintéssel gondoljanak jövőjükre az emberek, ha az ezt biztosítani hivatott pénzügyi rendszer összeomlik?

Így függ össze a kettős elszabadult elvárás. Nincs más út, mint az alapos önvizsgálat. Meg kell gondolnunk, vajon az egyéni önzésre alapozott világ minden morális kontroll nélkül képes lesz-e piaci önszabályozásra? Vajon az állami szabályozás erősítéséhez milyen morális feltételek szükségesek? Felülemelkednek-e személyes érdekeiken a közszolgák? Vajon a demokratikusan választott intézmények nem odázzák-e el a szükséges intézkedéseket, a választói preferenciák foglyaiként? Szükségszerű-e súlyos válságnak bekövetkeznie ahhoz, hogy a politikai vezetők reformlépéseket tegyenek? Mekkora válságnak kell ahhoz jelentkeznie, hogy a közsféra vezetői felvállalják a népszerűtlen lépéseket akkor is, ha a demokratikus választásokon ezért a közvélemény előtt népszerűségüket veszítve, kiesnek a hatalomból? Vajon ez a hatalomvesztés az adott időszakban meghozott, vagy inkább a korábban meg nem hozott intézkedések miatt jelentkezik-e? Lehet-e úgy vezetni egy országot, mint egy kapitalista vállalatot? Hová vezet a válság sújtotta társadalom keserű indulata: a kiút megtalálását segítő intézkedésekhez, vagy a demokratikus intézményekben való végletes csalódáshoz?

Nagyon is indokolt mindezek kapcsán feleleveníteni Raghuram Rajan bevezetőben idézett könyvcímét, dupla felkiáltójellel: Mentsük meg a kapitalizmust a kapitalistáktól!! Csak így menthetjük meg magát a demokráciát is.

IRODALOM

Aurelio Peccei: Kezünkben a jövő. Gondolat, Budapest, 1984.

Botos Katalin: Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Joseph Stiglitz: Economic theory and the current economic crises. PPPresentation, Manchester, 2008 October.